

Іван Бредун к. філос.н.

*Харківський національний університет будівництва і архітектури,
Україна*

ЕСХАТОЛОГІЯ ХРИСТІЯН: АПОКРИФІЧНА ЛІТЕРАТУРА

Ivan Bredun, PhD in Philosophy

Kharkiv National University of Construction and Architecture, Ukraine

THE ESCHATOLOGY OF CHRISTIANS: APOCRYPHAL LITERATURE

The article is devoted to the conception of the religious phenomenon of eschatology in the measurement of apocryphal literature. The methodological principle of philosophical hermeneutics is used in interpreting the apocryphal texts of Christians from the angle of the idea of Fate. The author of the article reveals the interpretation possibilities of plots of biblical history, illuminates their deep layers, outlines semantic bridges between the apocrypha of ancient Christians and the texts of the Holy Scripture, as well as some holidays, the source of which was apocryphal thought. The author isolates and redefines the religious ideas of Christians of eschatological stress. It contributes to the expansion of the worldview in their perception and presentation (secular and religious). The main goal of the work is the reconstruction of religious themes and ideas, operations with the basic concepts of Christian consciousness, that is, the reconstruction of various models of eschatological content.

Keywords: eschatology, resurrection, the idea of Fate, apocrypha, individual, world, retaliation.

Актуальність. Есхатологія як релігійний, релігієзнавчий феномен має першочергове значення не тільки як актуальна тема теологічних, релігієзнавчих досліджень, а й, насамперед як феномен світоглядного рівня філософського навантаження світських (наукових спільнот). З одного боку, у справі формування та виховання несформованого світогляду нових поколінь, з іншого, як «механізм» культивування цілісного світогляду (раціонально-духовного), що відповідає потребам формування людини нового типу універсалістської спрямованості.

Сучасний інтелектуальний простір орієнтує на зміни в акцентуації розгляду есхатологічних моделей світу в звуженому вигляді. Під нашим кутом зору зміщується від осмислення кожної конкретної есхатології виключно як елементу певної релігії, або локальних релігійних спільнот на мега-рівень її розуміння. По-перше, як певних ідеологічних форм. По-друге, як базової матриці релігійної та світської свідомості, як світоглядної «надбудови» культур. Від атрибуту релігійних картин світу до культурної універсалії, яка вирішує проблему демаркацій між релігійною та світською свідомістю, міжконфесійних, міжетнічних конфліктів, секуляризаційних процесів у контексті роздумів про сучасні тенденції до єдності людства на основі розвитку матеріальної культури, які набувають загальноцивілізаційного масштабу. Про це свідчить прогрес інфотехнологій (розширення простору інфосфери), динаміка формування єдиного економічного світового ринку, що віддзеркалюється у взаємовпливі культур, обміну релігійними думками, ідеями. В такий спосіб фундується особистий простір «світоглядного партнерства» між етносами, культурами, виробляється плюралізм поглядів, релігійних уподобань.

Стосовно ступеня *розробленості проблеми* потрібно відзначити, що інтерес до есхатології з позиції релігійної та світської (наукової) думки в тому чи іншому вигляді зберігався на всіх етапах розвитку релігійної свідомості. Есхатологію ми розкриваємо у контексті теми Долі (індивідуальної та Всесвітньої). Її антропологічний, культурологічний, філософський, теологічний зріз висвітлюємо під кутом зору робіт різних авторів. Історичні дані свідчать, що есхатологічна проблематика пронизувала всі релігійні та філософські системи людства, роботи яскравих авторів західноєвропейської парадигми культури, філософів: Емпедокла, Піндара, Аристофана, Цицерона, Піфагора, Платона, Аристотеля, Плотіна, Порфирія, Прокла, Ямвлиха, Бруно, Лейбніца, Ніцше, Шопенгауера, Юма, Тілліха, Бердяєва та ін. У цій статті тема Долі осмислюється у контексті апокрифічної літератури стародавніх християн.

Нашою *метою* виступає осмислення та інтерпретація есхатологічної тематики в просторі апокрифів стародавніх християн, а саме розкриття ідеї Доли крізь призму сакральних тем релігійної свідомості стародавніх часів; реконструкція світоглядного ядра містичної свідомості; виокремлення індивідуальної та окреслення контекстів Всесвітньої есхатології (їх експлікація).

У кінці першого століття було розповсюдженом євангельська творчість. З I століття по III ст. створювалась християнська література. Це відбувалось до визнання християнства офіційною релігією. Письмо Нового Завіту складало лише невелику частину літературних текстів християн. Перші християнські проповідники майже не задумувались про записи своїх проповідей. В той час популярними ставали не визнані Церквою Євангелія. Між окремими групами християн поступово виокремились дві традиції. З точки зору релігієзнавчого дослідження (принципу об'єктивності) цікавими для осмислення є обидві. Тим більше, якщо враховувати, що до інтелектуального спадку апокрифічних Євангелій звертались не тільки виключно елітарні круги суспільства (філософи, мислителі), але й апологети, тобто самі християни (різні прошарки християн). Є думка, що деякі сюжети з них були тим чи іншим чином використанні і в офіційному Святому Письмі. Окрім того, в літературі згадуються деякі відомості, що авторитетною вважалась саме усна традиція. Так, християнський письменник Папій (перша половина I ст.) із Малої Азії збирав усні сказання. Евсевій у «Церковній історії» писав з його приводу, що якщо буде нагода зустріти кого із старців, то я їх розпитую про їх вчення. Мене цікавить все про що говорив Петро, Філіп, Фома, Андрій. Цінними є знання, які я отримую не від книжок, а від живого гласу¹. Вчені підкреслюють, що у ті часи необхідності у текстах особливої не було. Саме тому, що всі чекали Ісуса (який воскрес) саме у ті часи. Про це йдеться в Євангелії Марка (10:30)².

Весь християнський світ звертався до Євангелій. Єгипетські християни звертались до Євангелія від Фоми. Згодом і до Євангелія від Філіпа. Юстин розмірковував з приводу Євангелія від Петра. Інші посилалися на Євангеліє євреїв. На протязі довгого часу апокрифи викликали цікавість та привертала увагу народу. Дослідники вказують, що деякі християнські свята не мали під собою підстав. Інформацію про них ми знаходимо в апокрифах. Поступово сформувалась певна кількість основних книг. Віровчення християн, а саме остаточний список новозавітних книг був затверджений ортодоксальною церквою в чотириста дев'ятнадцятому році. Тексти, які не увійшли в Новий Завіт були поіменовані апокрифами³.

Апокрифи стародавніх християн представляють для нас інтерес з точки зору їх осмислення у есхатологічному аспекті. Нам цікаві виміри їх здійснення та смислові акценти у роздумах про Долю душі після смерті, про долю духів та святих. Яким чином презентовано коло есхатологічних ідей, а також загальну есхатологічну карту світу.

Тема *індивідуальної есхатології* відкриває погляди, вірування на джерело походження душі, історію її Доли. Умовно кажучи «з чого все почалось». Стосовно цього слід привести слова Спасителя, який говорив своїм учням. Якщо вас хтось спитає. Звідки ви прийшли? Годі скажіть їм: «Ми прийшли від світла...». У цьому уривку знаходять своє віддзеркалення стародавні уявлення про небесне походження душі, про її сходження у світ та страждання у земному бутті. В апокрифі приводяться слова Спасителя, в яких Царство Бога Він прирівняв до жінки. Взяла вона трохи закваски, поклала її в тісто та розділила це в великі хліби².

Індивідуальні шляхи душі, її Доля розкривається в апокрифічному Діянні Апостолів (сирійська версія). В ньому описується відомий сюжет про Долю душі, яка зійшла з небесної домівки щоб дістати перлину. Йде мова про Долю душі, яка починається в небесному світі. Розкривається таємниця її походження. Останню (перлину) охороняє змія. Коли душа отримала земне тіло, тобто втілилась, вона забула про свій дім та мету. Після земного життя, виконавши завдання, душа знову повертається в небесне буття⁴. У цьому уривку ми знову зустрічаємо ідею руху життя (у свідомості християн) по колу. Поступово вона виокремлюється та нами універсалізується. Є всі підстави стверджувати, що якщо різні традиції, релігійні думки, філософські міркування говорять в одному ключі, то вони стають близькими до істини.

¹ Евсевій (1993). *Церковная история*. Москва: Спасо-Преображенский Валаамский монастырь.

² Біблія. Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту (1991). *Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена*. Українське біблійне товариство. Київ, 1255.

³ Окулов, А.Ф. (1989). *Апокріфи стародавніх християн: Дослідження, тексти, коментарі*. Москва: Мьсль.

⁴ Окулов, А.Ф. (1989). *Апокріфи стародавніх християн: Дослідження, тексти, коментарі*. Москва: Мьсль.

Доля душі земна. Апокрифічна література стверджує тему втілення душі в фізичне буття, яке сприймається у негативному аспекті (як зло). В своїй більшості в історії релігійної думки земне існування розглядається як певне покарання. Довгий час на зорі християнства панувало неприйняття цього світу. Перші християни усвідомлювали його як царство зла та невіри, яким керує Сатана. У цьому сенсі розкривається вимога щодо відречення від мирського світу як певної умови у досягненні царства божого. У Посланні Святого апостола Павла до Галатів написано, що Ісус «...за наші гріхи дав Самого Себе, щоб від злого сучасного віку нас визволити» (Гал. 1:4)¹. Ці погляди ведуть свій початок від стародавніх уявлень, античної картини світу, сягають у світогляд представників релігійних та світських систем. В літературі ми зустрічаємо слова про міради душ, яких не злічити. Вони були кинуті в «посуд», який вартістю в гріш. Подібним чином виходить і з душею. Вона є предмет цінний, але укладена в ганебне тіло. Отже, стверджується думка про Долю душі земну, яка коловортається. Ідея Долі земної тісно пов'язана з темою відплати, яка проникає у апокрифічну літературу. У фрагментах невідомих Євангелій люди застерігаються від злих діянь, бо не тільки серед живих отримують відплату ті, що скоїли зло. Але вони повинні бути покарані і на землі (отримати кару та муки).

Окрім того, апокрифічні тексти вимальовують Долю душі (земну), яка може «відновлюватись». Це пов'язана з укоріненою вірою людей у те, що душа оживлює тіло, може повернутись до померлого. Так, ми зустрічаємо фрагменти в яких Ісус воскресає дітей. Йде мова про відоме Євангеліє дитинства. У сусідів померла хвора дитина. Її мати дуже плакала. Коли Ісус почув плач, то побіг до померлого. Він торкнувся грудей дитини і промовив: «не вмирай, але живи»². За Апокрифом дитя в ту мить відкрило очі і засміялося. Отже, такі вірування у випадки воскресіння мертвих були характерні для тих часів. Люди були впевнені, що повернутись з того світу можливо, що душа оживлює тіло. В іншій історії розповідається історія воскресіння Христом людини, яка загинула на будівництві будинку. Ісус пішов туди. Там він побачив мертвого. Ісус наказав встати померлому і продовжувати свою роботу. Людина була вдячна йому. Встала та вклонилась Ісусу. У окреслених епізодах ми вбачаємо прихований смисловий натяк. Ісус фактично демонструє силу Божу, Його владу над душами та Долями людей. У нашому контексті ідею Єдності земного та небесного буття, підпорядкованість першого другому.

В іншому уривку розповідається інша історія, яка в тому числі оповідає нам і про Долю земну Спасителя (Євангеліє дитинства від Фоми). Одного разу діти грали на даху будинку. Один з них впав і вмер. Ісус звернувся до хлопчика і сказав йому: «встань і скажи, чи скидав Я тебе? Дитина ожила та відповіла: ні, Господь, Ти не скидав мене, але підняв». Окресленні чудеса часто зустрічаються у текстах Святого Письма, стверджують певні уявлення про Долю душі на землі та на небі, а також взаємозв'язок світів.

Апокрифічна література окреслює Долю душ як їх шлях в Царство Небесне. Єдиною умовою стає їх земне існування, очищення в ньому. Тема очищення пронизує різні апокрифи. Йосиф Флавій (I ст. н. е.) в своєму відомому тексті («Іудейські древності») писав, що омовіння повинно передувати очищенню внутрішньому. Мається на увазі зречення гріхів та покаяння. Ніхто в Царство Небесне жодна душа не увійде поки не пройде через спокусу. Доля душі пролягає через земне існування³. Саме там здійснюється її очищення, відкривається можливість її повернення до Бога. Знову свідомість християн вимальовує коло існування душі, яке завершується у небесному світі.

Тема воскресіння мертвих характерна для есхатологічної моделі християн. Апокрифічні тексти висвітлюють також варіації на тему воскресіння Христа, тобто оповідають про *Долю обраних небесами*, представників божественної реальності.

Про тілесне воскресіння Христа розповідає Євангелії євреїв. Після воскресіння Господь підійшов до Петра і сказав щоб всі торкнулись Його та переконались, що він живий. «Я не дух безтілесний. І вони торкнулись Його і увірували» (1, с. 69)⁴.

Ці мотиви ми зустрічаємо в Євангелії від Петра. Там розповідається про події, які сталися після розп'яття Ісуса. Варта була поставлена біля гробниці Господа. Останню весь час охороняли.

¹ Біблія. Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту (1991). *Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. Українське біблійне товариство.* Київ, 1255.

² Окулов, А.Ф. (1989). *Апокрифи стародавніх християн: Дослідження, тексти, коментарі.* Москва: Мысль.

³ Окулов, А.Ф. (1989). *Апокрифи стародавніх християн: Дослідження, тексти, коментарі.* Москва: Мысль.

⁴ Біблія. Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту (1991). *Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. Українське біблійне товариство.* Київ, 1255.

Тут сталося диво. Небеса розкрилися і з небес зійшли двоє чоловіків, які випромінювали сяйво. У цю мить камінь, який затуляв вхід відвалився. Гробниця відкрилася. Юнаки увійшли всередину та вивели з неї Христа. Коли на наступний день прийшла Марія Магдалина, щоб здійснити певний ритуал над померлим, вона побачила гробницю відкритою. В середині був прекрасний юнак. Він її запитав: Кого шукаєте? ...того, Хто був розп'ятий? ...Його немає тут. Бо повстав Він і пішов, звідки був туди відкіля був посланий (1, с. 96).

Погляди у Долю Христа розкриваються у темі Його другого пришествя. В Писанні сказано, що в кінці часів Сам Господь при голосі Архангела та трубі Божої зійде з неба. І воскреснуть мертві у Христі. Потім обрані оживуть і зостануться разом з Ним. Євангеліє від Марка також віддзеркалює тему чекання Страшного Суду, який повинен здійснити кінець панування «віку Сатани». Перед другим пришествям відбудуться страшні події, які стануть випробовуванням для всіх.

У Євангелії євреїв розкривається ідея Долі Духа Святого, який у певний час втілюється. Так, розповідається, що коли Ісус виходив з води, то Дух Святий зійшов на Нього і спочив у ньому. Він сказав: «Мій син, із всіх пророків я чекав Тебе ...ти Мій спокій ... Ти будеш правити вічно» (1, с. 68-69)¹.

Не дивлячись на те, що апокрифи заборонялись, вони були популярними у народі. Так, наприклад Протоєвангеліє Якова було включено у список заборонених книг. Проти нього виступали представники західної Церкви аж до XVI ст. На відміну від них на Сході цей апокриф був корисним. Його читали, тлумачили. У кінці кінців він став основою для свят, які присвячувались Богородиці. Йдеться мова про Різдво Богородиці та введення у храм. Воно слугувало появі культу Богоматері. Цей апокриф поклав початок створенню легенд про Марію.

У ті часи була розповсюдженою серед християн історія її народження. Батько Марії був багатою людиною, але довгий час він не мав дітей. Йому заборонили ходити до храму та носити дари Богу. Причиною була відсутність потомства. Тоді він пішов в пустелю, постився на протязі сорока днів і став чекати поки до нього зійде Господь та став молитись. Анна (жінка його) також молилась Богу. І зійшов до неї Ангол та приніс їй звістку, що вона народить дитину про яку будуть говорити у всьому світі¹.

Пізніше на основі історії народження Марії з'явився апокриф про «Успіня Марії». Про Успіня Марії сповіщає архангел Гавриїл. Він же сповістив у свій час їй про народження Ісуса. В апокрифі розповідається про її вознесіння на небо. Отже, Ісус разом з ангелами зійшов з небес на хмарі, щоб прийняти її душу. Християни вірили, що душа Марії лише тимчасово залишила її тіло. Потім відразу повернулася в нього. Після цього здійснилось його перетворення. І Марія піднеслась на небо, отримала нову перетворену сутність. Смерть Богородиці була окутана містичними легендами, сприймалась як чудо нового народження. Дізнавшись про воскресіння Марії апостоли на прохання Фоми відкрили гробницю і знайшли її порожньою. З кінця V століття Церква святкує Успіня Марії². Існує думка у наукових колах, що Протоєвангеліє Якова віддзеркалюють зміни, які проходили поступово у віруваннях християн на протязі перших століть появи та формування їх вчення. Слід акцентувати увагу, що вчення стародавніх апокрифів були корисними для формування та еволюції релігійної свідомості. Вони вплинули на релігійні рухи Западу та Сходу (у межах християнства). Деякі стародавні вчення згинули (на світоглядному рівні), але на рівні ідей продовжують своє існування.

Невеликі підсумки. Огляд апокрифічної літератури надав можливість виокремити певні есхатологічні ідеї, які пронизують коло вірувань християн (різних шаблів суспільства). Вони присутні у темі Долі земної (чудо воскресіння мертвих Христом), сяють у християнській концепції воскресіння мертвих в кінці часів. Тема Долі розгортається у роздумах християн про сходження Христа, про Його Друге Пришествя, про сходження Святого Духа. В цілому ідея Долі душі земної та у кінці часів розкривається в міркуваннях стародавніх отців церкви, у Святому Письмі, апокрифічній літературі.

Ідея Долі презентується як атрибут релігійного світогляду християн, як матриця їх есхатологічної картини світу, «механізм» її оформлення, як Принцип на якому формуються та вибудовуються есхатологічні карти світу.

¹ Біблія. Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту (1991). *Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена. Українське біблійне товариство.* Київ, 1255.

² Окулов, А.Ф. (1989). *Апокрифы древних христиан: исследование, тексты, комментарии.* Москва: Мысль.

References:

---

1. Okulov, A.F. (1989). *Apokrify drevnih hristijan: issledovanie, teksty, kommentarii* [The Apocrypha of the Ancient Christians: Research, Texts, Comments]. Moscow: Mysl. [in Russian].
2. *Bibliya. Knygy Svyatogo Pysma Starogo j Novogo Zapovitu* (1991). [Bible. Books of the Holy Scriptures of the Old and New Testament]. Kyiv, 1255. [in Ukrainian].
3. Evsevyy (1993). *Tserkovnaya ystoryya* [Church history] Moscow: Spaso-Preobrazhenskyy Valaamskyy monastyr. [in Russian].